

УДК 347.963

К. Грейдіна, провідний науковий співробітник відділу досліджень проблем ювенальної юстиції
НДІ Національної академії прокуратури України,
здобувач Національної академії прокуратури України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРОКУРОРОМ ПРАВ ДІТЕЙ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

В статті зроблений аналіз проблемних моментів захисту прокурором прав дитини при здійсненні представницької діяльності у цивільному процесі, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яким врегульовані дані правовідносини.

Ключові слова: прокуратура, захист прав дітей, цивільне судочинство.

В статье сделан анализ проблемных моментов защиты прокурором прав детей при осуществлении представительской деятельности в гражданском процессе, сформулированы предложения по совершенствованию законодательства, которым урегулированы данные правоотношения.

Ключевые слова: прокуратура, защита прав детей, гражданское судопроизводство.

In article the analysis of problem points of protection is made by the prosecutor of the rights of children at implementation of representative activity in civil process, is formulated offers on improvement of the legislation by which these legal relationship are settled.

Keywords: prosecution, protection rights of children, civil process.

Діти — наш найдорожчий скарб, майбутнє та надія країни. Головний обов'язок родини, школи, органів державної влади, громадськості — забезпечувати належний рівень виховання і дотримання їхніх прав, постійно дбати про формування їх здібностей та інтересів [1].

Створення сприятливих умов для повноцінного та всебічного розвитку кожної дитини неможливо без належного правового захисту з боку державних органів.

Непоодинокі випадки безпідставного позбавлення батьківських прав, порушення інтересів дитини при встановленні опіки, піклування та усиновлення, зловживання батьками (опікунами, піклувальниками) своїми правам викликало необхідність активізації представницької діяльності прокурора з метою захисту прав дітей.

Питання представництва прокурором прав та інтересів дитини в суді було й залишається предметом дискусійного обговорення правників в сучасних умовах. Деякі її теоретичні функції представництва прокурором інтересів громадян і держави в цивільному судочинстві розглядалися такими вченими, як В. Аргунов, Т. Дунас, М. Косюта, М. Мичко, І. Павлуник, М. Руденко, Г. Тимченко, О. Хавін та іншими. Проблема прокурорської діяльності із захисту прав і свобод дітей приділяли увагу такі вчені і практики, як Л. Білобрицька, Є. Блажівський, В. Вишинський, Т. Воеводін, Г. Гіль, В. Долежан, О. Єрмаков, Л. Жиліна, П. Каркач, Т. Мироненко, Г. Попов, В. Пшонка, А. Тесленко, Н. Шость та інші.

Метою даної статті є аналіз проблемних моментів захисту прокурором прав дитини при здійсненні представницької діяльності у цивільному процесі; формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яким врегульовані дані правовідносини.

Законом України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року № 1789-XII визначено, що діяльність органів прокуратури спрямована на всемірне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами

соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини і громадянина (частина 2 статті 4) [2]. Досягнення зазначеного завдання досягається шляхом реалізації функцій прокуратури, у тому числі функції представництва.

Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках, визначених законом. Здійснення такого представництва є однією із конституційних функцій органів прокуратури (пункт 2 ст. 121 Конституції України) [3]. Підставою представництва в суді інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження. Наявність таких підстав має бути підтверджена прокурором шляхом надання суду відповідних доказів (стаття 36-1 Закон України «Про прокуратуру») [2].

Відповідно до частини 2 статті 45 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) з метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, наділений правом звернення до суду з позовною заявою (заявою), участі у розгляді справ за його позовами, а також вступу за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подачі апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. При цьому прокурор повинен надати суду документи, які підтверджують **неможливість** громадянина **самостійно** здійснювати представництво своїх інтересів [4].

Самостійно здійснювати такий захист можуть самі особи, що досягли чотирнадцяти років (стаття 18 Сімейного кодексу України). Згідно з частиною 1 статті 39 ЦПК України права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. У Сімейному кодексі України (далі – СК України) також конкретизовано, що захист прав та інтересів неповнолітніх без спеціальних на те повноважень здійснюється бабою та дідом щодо малолітніх, неповнолітніх внуків (ч. 2 ст. 258 СК України), сестрою, братом, мачухою, вітчимою щодо своїх малолітніх, неповнолітніх сестер, братів, (ч. 2 ст. 262 СК України) [5].

Отже, зазначені положення свідчать про те, що сам факт недосягнення особою повноліття не є підставою для звернення прокурора до суду за захистом її прав, і відповідно, свідоцтво про народження дитини не може визнаватися документом, що підтверджує неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів.

Так, ухвалою від 27 листопада 2012 року Малиновський районний суд міста Одеси відмовив у задоволенні заяви прокурора Малиновського району м. Одеси про вступ у справу № 1519/16103/2012 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Орган опіки та піклування Малиновської районної адміністрації Одеської міської ради про позбавлення батьківських прав. Таке рішення мотивовано тим, що прокурор не надав жодного документу чи доказу до заяви про вступ у справу, щодо неможливості громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів суду, а судом не встановлено, що сторони зверталися до прокуратури із заявою про захист порушених прав чи інтересів їхньої дитини. Суд також вважає, що батьки є матеріально

та фізично спроможними для самостійного захисту прав та інтересів їх неповнолітнього сина, як законні представники [6].

Наведене судове рішення є прикладом формального тлумачення та застосування частини 2 статті 45 ЦПК України, що унеможливило звернення прокурора для захисту прав дітей і, як наслідок, забезпечення законності.

Скорочення підстав звернення прокурора до суду для захисту прав і свобод дітей є необґрунтованим ще й тому, що у досліджуваних правовідносинах прокурор не підмінює органи державної влади, які зобов'язані здійснювати захист прав дітей (органи опіки і піклування). Його участь у таких справах виступає додатковою гарантією права на справедливий і неупереджений судовий розгляд.

Окремої уваги, на наш погляд, заслуговує питання про обов'язкову участь прокурора у цивільному судочинстві, яке було і залишається дискусійним. Так, О. Черкашина зазначає, що негативним фактором для забезпечення захисту прав дітей у суді є те, що законодавством не передбачена обов'язкова участь прокурорів при розгляді справ про позбавлення батьківських прав, усиновлення дітей іноземними громадянами [7, 52]. Г. Попов також звертає увагу на необхідність введення інституту обов'язкової участі прокурора, зокрема у справах про усиновлення [8, 377].

В. Аргунов, навпаки, вказує, що перелік справ, щодо яких прокурор зобов'язаний порушити цивільну справу, тільки обмежує ініціативу прокурора. Порушення справи в суді за наявності такого обов'язку означає для прокурора необхідність домагатися задоволення такого позову, що може призвести до негативних наслідків. На цій підставі вчений пропонує виключити норми, які передбачають обов'язкову участь прокурора, і не створювати нових [9,49]. На думку М. Руденка, право прокурора на участь у цивільному судочинстві впливає із закону, але при цьому воно не повинно мати характеру прямої заборони або дозволу [10,201].

У СК України визначено, що прокурор **має право** на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним (стаття 42), неукладеним (стаття 48), про позбавлення батьківських прав (стаття 165), відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (стаття 170), про скасування чи визнання недійсним усиновлення (стаття 250) [5].

Відповідно до положень статті 45 та статті 281 Цивільного процесуального кодексу України участь прокурора є **обов'язковою** у двох випадках: по-перше, коли він залучений судом до участі у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень, по-друге, у судових провадженнях про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку [4].

Як бачимо, законодавством не встановлений обов'язок участі прокурора у справах про позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків або від одного з них без позбавлення батьківських прав, усиновлення дітей іноземними громадянами.

Натомість, у пункті 5.2. галузевого наказу Генерального прокурора України від 1 листопада 2012 року № 16 «Про організацію діяльності прокурора щодо захисту прав і свобод дітей» передбачено ініціювання участі прокурора у справи зазначеної категорії [11].

Зважаючи на складність розгляду справ про позбавлення батьківських прав та відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення батьківських прав та особлива безпека правових наслідків розгляду справ про усиновлення дітей іноземцями, вважаємо, що підхід, відображений у галузевому наказі Генерального

прокурора України від 1 листопада 2012 року № 16 «Про організацію діяльності прокурора щодо захисту прав і свобод дітей», є достатньо обґрунтованим.

На підтвердження цієї думки відзначимо, що позбавлення батьківських прав або відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав є, з одного боку, засобом захисту прав дитини, а з іншого — заходом впливу на батьків, які неналежним чином виконують свої батьківські обов'язки стосовно дитини.

Згідно з пунктами 15 та 18 постанови Пленуму Верховного суду України № 3 від 30 березня 2007 року «Про практику застосування судами законодавства про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують та інше), що надані батькам до досягнення дитиною повноліття та ґрунтуються на факті спорідненості з нею, є **крайнім заходом** впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків [12].

Оскільки виконання рішень про позбавлення батьківських прав та відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення батьківських прав справляє сильний психологічний вплив на дитини, судові рішення має бути прийняте тільки після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей.

Небезпекою ж міжнародного усиновлення, як зазначає В.В. Дружиніна та К.І. Скоробрух, є те, що під виглядом усиновлення неповнолітніх іноземцями в Україні здійснюється торгівля дітьми та дитячими органами [13]. Зазначена проблема загострюється незважаючи на те, що відповідно до Конвенції ООН про права дитини держава повинна вживати всіх заходів щодо запобігання торгівлі дітьми, з якою б метою вона не здійснювалась, а також не допускати отримання невинуватих матеріальних доходів, пов'язаних з усиновленням дітей в іншій країні.

У зв'язку з наведеним вище, вважаємо, що підхід відображений у наказі Генерального прокурора України від 1 листопада 2012 року № 16 гн «Про організацію діяльності прокурора щодо захисту прав і свобод дітей», сприяє якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. На нашу думку, закріплення на законодавчому рівні обов'язкову участь прокурора у справах даної категорії сприяло б відправленню правосуддя, зокрема забезпеченню конституційного принципу на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду, передбаченого статтею 129 Основного закону.

На підставі викладеного, пропонуємо доповнити абзац другий частини 2 статті 45 Цивільного процесуального кодексу України реченням такого змісту: «Положення частини 1 статті 45 про обов'язковість надання суду документів, які підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів, не поширюється на випадки здійснення прокурором представництва дитини».

Крім того, приймаючи до уваги важливість справ про усиновлення, відібрання дитини, позбавлення батьківських прав, доповнити частину 2 статті 45 Цивільного процесуального кодексу України також абзацом 3, в якому передбачити, обов'язок участі прокурора у цивільних справах про відібрання дитини від батьків або від одного з них без позбавлення батьківських прав, позбавлення батьківських прав та усиновлення дітей іноземними громадянами.

Вважаємо, що запропоновані зміни мають неабияке практичне значення для максимального забезпечення прав та інтересів дітей, які потребують державної допомоги та підтримки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звернення Президента України з нагоди Дня захисту дітей / Офіційний сайт Президента України Віктора Януковича. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/27704.html>
2. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40. — Стор. 1530. — Ст. 492.
5. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21. — Ст. 135.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28336126>
7. Дзера О. Недійсність правочину (угоди) за новим Цивільним кодексом України / О. Дзера, О. Отрадна // Юридична Україна. — 2003. — № 10. — С. 5 - 18.
8. Попов Г.В. Проблема підстав участі прокурора у розгляді справ про усиновлення неповнолітніх осіб іноземцями / Г.В. Попов // Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез міжнар. наук. конф. «Сьомі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 28-29 листопада 2008 року): у 4-х ч. — ч. 3: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес. — Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2008. — С. 376—377.
9. Багач Є.М. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / Є.М. Багач, Ю.В. Білоусов. — К.: Ліга 2010. — 577 с.
10. Дьомін Ю. Зміни до Закону України «Про прокуратуру» — черговий крок на шляху демократичних перетворень / Ю.Дьомін // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2012. — №3. — С. 5 - 9.
11. Про організацію діяльності прокурора щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Генеральної прокуратури України від 1 листопада 2012 року № 16 // Офіційний інтернет-портал Генеральної прокуратури України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
12. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 року №3 // Вісник Верховного суду України. — 2007. — №5. — Ст. 7.
13. Дружиніна В.В. Реалії з життя та мотиви усиновлення іноземними громадянами українських дітей / В.В. Дружиніна, К.І. Скоробрух // Вісник Хмельницького національного університету. — 2012. — № 1. — С. 190 — 194.

